

22. Заметки и воспоминания русской путешественницы по России, в 1845 году. Ч. 1. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.knigafund.ru/books/55067/read#page1>.
23. Заметки и воспоминания русской путешественницы по России, в 1845 году. Ч. 2. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.my-shop.ru/_files/product/pdf/126/1258330.pdf.
24. Городецкий М. И. Поездка в Холм, Подолию и Бессарабию. Путевые наброски / М. И. Городецкий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.memoirs.ru/rarhtml/Gorodeck_IV90_12.htm.
25. Скалон С. В. Воспоминания С. В. Скалон (урожденной Капнист) / С. В. Скалон. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.memoirs.ru/rarhtml/Skalon_IV91_6.htm.
26. Рагозина Е. А. Из дневника русской в Турции перед войной 1877–1878 гг. / Е. А. Рагозина [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.memoirs.ru/rarhtml/Ragoz_RS10_141.htm.
27. Тарасов Д. К. Воспоминания моей жизни, Записки почетного лейб-хирурга Д.К. Тарасова. 1782–1866 / Д. К. Тарасов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.memoirs.ru/rarhtml/1179Tarasov.htm>.
28. Греллэ-де-Мобилье С. Дневник Греллэ-де-Мобилье. Записки квакера о пребывании в России. 1818-1819 / С. Греллэ-де-Мобилье [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.memoirs.ru/rarhtml/1310GrDeMobil.htm>.
29. Глинка Г. А. Письма из Юга / Г. А. Глинка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.memoirs.ru/rarhtml/1480RS76_17_9.htm.
30. Из письма В. Г. Белинского О пребывании в Екатеринославе в 1846 г. 24 июня 1846 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.gorod.dp.ua/history/article_ru.php?article=19.
31. Александр Сергеевич Даргомыжский. Материалы для его биографии. 1813-1869 гг. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.memoirs.ru/rarhtml/1417ASDarg.htm>.

Надійшла до редакції 20.11.2014 р.

ББК Ч213(4Укр)6+4216(4Укр)18

ЖІНКА В УКРАЇНСЬКОМУ НАУКОВОМУ ПРОСТОРИ 20–30-х рр. ХХ ст. ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ

А. В. Гедьо, Ю. В. Горданова

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто матеріали листування українських жінок-істориків, на основі яких зроблено висновки щодо місця та ролі жінки в українському науковому просторі в 1920–1930-х рр. Використання епістолярної спадщини в якості джерела надає змогу розглядати роль жінки в історичній науці не лише з боку фактів, а й з боку емоцій і переживань самих репрезентанток.

Ключові слова: науковець, історична наука, жінка, репресії, листи.

Говорячи про складний для української наукової еліти період 1920–1930-х рр., було б вкрай несправедливим не згадати про жінок з числа тієї самої еліти. Часто, аналізуючи науковий доробок українських науковців в цей період, згадуються праці найбільш відомих широкому загалу чоловіків: А. Кримського, М. Грушевського, М. Яворського, Д. Багалія тощо. Однак не можна залишати поза увагою науковий доробок жінок. Розвиток української історичної науки 1920-х рр. характеризувався процесом фемінізації академічної спільноти. Йдеться про специфічну соціокультурну ситуацію, позначену впливом емансипаційного руху другої половини ХІХ–початку ХХ ст., підтримкою з боку держави, зведенням «жіночого питання» на рівень державної політики. Широка фактична база, рівень осмислення проблеми вітчизняними істориками, дозволяє ставити питання про якісно новий рівень узагальнення та створення моделей функціонування українського інтелектуального співтовариства в цей період. Персоналізований підхід до вивчення історії передбачає пошукову роботу й критичний аналіз усіх видів інформаційних джерел із відомостями про конкретну особистість. Листи як історичне джерело мають специфічні ознаки як різновид писемних пам'яток. Їхня специфіка полягає, по-перше, в яскравому прояві суб'єктивної перцепції подій, що вимагає критичного ставлення до таких джерел; по-друге, кожний період історії вплинув на зміст листів; по-третє, листи належать до найбільш «важких» джерел з погляду наукового аналізу.

Актуальність теми визначається важливістю простеження тенденцій щодо ролі жінки в розвитку української історичної науки, особливо в такий непростий для українських науковців час, як часи масових сталінських репресій проти представників української наукової еліти, зокрема істориків у 1920–1930-х рр. Зокрема, аналіз епістолярію науковців надає унікальну можливість не лише подивитись на ситуацію з неофіційного боку, а й простежити емоційний бік проблеми, значущість у ній «людського фактору». Епістолярій дає можливість вивчати як повсякденність певної епохи загалом, так й конкретну особистість зокрема. Основну увагу в дослідженні надано аналізу матеріалів листування жінок, які отримали професійний статус в інтелектуальному середовищі української історичної науки, прилучилися до діяльності академічних установ (структурних підрозділів історичної секції ВУАН, профільних науково-дослідних кафедр) і стали активними учасницями вітчизняного історіографічного процесу, тобто мали інтелектуальний продукт – «дослідницький портфель», що складався з монографічних досліджень, дисертацій, статей, рецензій, інших форм/жанрів професійного письма.

Історіографія проблеми позначена досить великим масивом як спеціальних «жіночих» досліджень, так і праць стосовно всієї української наукової еліти, з числа якої виокремлюються і жінки (хоча деякі дослідники й не виокремлюють дослідників у своїх роботах за гендерною ознакою). Так, Л. Іванова в роботі «Формування радянської наукової інтелігенції», наводить статистичні дані за 1928 р., згідно з якими питома частка жінок серед усіх наукових працівників в Україні, Білорусії, Закавказзі була значно нижчою, ніж у Росії [1]. В статті В. Г. Сарбея «Розвиток історичної науки на Україні (1917–1963 рр.)» містяться відомості про участь Н. Мірзи-Авак'янц у науковій діяльності кафедри, робота якої була спрямована на дослідження різних аспектів історії Слобідської України [2]. О. П. Оглоблин оцінив праці Н. Д. Полонської-Василенко з історії Південної України як «золотий фонд української історіографії» [3]. Вперше така оцінка була висловлена у передмові до збірника статей вченої «Запоріжжя ХVІІІ століття та його спадщина». Окремі факти, які допомагають реконструювати науковий шлях Н. Д. Полонської-Василенко в дослідженні Південної України зустрічаємо в студіях голови Українського історичного товариства, учня вченої – Любомира Винара [4]. Крім цього, саме діаспорній історіографії належить спроба окреслити коло жінок-

істориків та їх наукових зацікавлень, здійснені в ході втілення в життя інтелектуального проекту «Енциклопедія українознавства», на сторінках якої знаходимо деякі відомості про життя й діяльність Н. Полонської-Василенко, К. Лазаревської, О. Грушевської, К. Грушевської, О. Водолажченко [5].

Мета наукової розвідки полягає у відтворенні образу жінки-історика та верифікації цього образу за допомогою матеріалів листування тих самих науковців 1920–1930-х рр.

Найважливіше місце серед джерел належить епістолярній спадщині, що має яскраво виражене соціальне підґрунтя: висвітлює історичну дійсність, певне суспільне середовище, в якому жив і працював автор листів, інтереси, емоції, особисті переконання та погляди окремого науковця. Зокрема, аналізуються листи К. Грушевської, Н. Полонської-Василенко, Г. Берло, О. Багалій-Татарінової.

Наслідкування родинної справи зазвичай відбувається за чоловічою лінією «батько – син», тому випадки «жіночої експансії» в суто чоловічій сфері, до якої належала наука першої третини ХХ ст., можна розглядати як засіб перемоги в суперництві з батьком [6].

Показово, що, перебуваючи у засланні, коли вже на звільнення не варто було й сподіватися, питання видання батьківських праць чи не найбільше цікавило Катерину Грушевську (її батько, М. С. Грушевський помер у 1934 р.), про що зокрема свідчить лист К. Грушевської до матері, написаний у червні 1941 р. з Магадана: «...что с рукописями? Где они и когда взяты, если взяты? Если ты еще не написала мне об этом, то напиши. Напиши тоже не знаешь ли что случилось с Томом VI («Истории украинской литературы»), который был в Институте, и с другими теми рукописями, которые я сама сдала в Академию? И не слышала ли что-нибудь о переводе шестого тома?» [7]. Більше того, не лише Катерина переймалася завершенням справ батька – чи не всі «спадкоємиці» батьківської справи намагалися продовжити те, що не встигли батьки та видати роботи, що не встигли ті – чи не тому ми про дочок знаємо значно менше, аніж про їхніх славнозвісних батьків?

О. Багалій-Татарінова (дочка відомого науковця Д.І. Багалія) працювала на кафедрі російської історії Харківського ІНО (Інститут Народної Освіти).

У листі до колеги й подруги Наталії Полонської-Василенко від 24 лютого 1934 р. вона зізнавалася, що ніколи не мала «уверенности в себе как в историке» [8]. Саме тому, за словами О. Багалій (від другої частини свого прізвища вона відмовилася ще в 1930 р. [9]), весь цей час вона поєднувала наукову діяльність з працею по «лінії бібліотечно-бібліографічній», хоча й мала фінансову можливість за життя батька працювати в одному (історичному) напрямку [10]. З листа можна зробити висновки про певну безпорадність авторки, до того ж лист наскрізь пронизаний болем та печаллю – зазначений перебіг подій.

Дещо знижував професійні можливості жінки-науковця й той факт, що активне заняття наукою ні в якому разі не викреслювало роль тієї ж жінки в якості матері та доброї господині. Натомість, тепер жінка мала вміло поєднувати плідне наукове життя з домашніми справами – це було під силу ледь не кожній. Так, Ольга Багалій-Татарінова в листах до Наталії Полонської-Василенко скаржилася, що через обрання її бригадиром по темі про польські повстання 1863 р., вона не мала можливості ані продовжувати власні студії з історії воєнних поселень в Україні («масса дел, не знаю за какое хвататься... бригадиром тоже буду, но реально тоже ничего не смогу»), ані приділяти належну увагу хворому на нефрит сину [11]. Хоча саме матеріали цього листа дають змогу трактувати певне обтяження історика науковою роботою, яке було для неї заважким, (повертаючись до попереднього її листа) як елементарну неможливість обрати та «розірватися» між хворим сином і нелегкою роботою.

Досить складно подекуди простежити коло наукових інтересів серед жінок в історичній науці. Головною перепоною був той факт, що переважна більшість з них не мали змоги втілювати у життя роботу над тими темами досліджень, які насправді були їм цікаві.

Так, Г. Берло (український історик, філолог і педагог), у листі до С. Глушка, пояснюючи причини своєї не надто вдалої за обсягом виконаної наукової роботи 1929 р., зазначала: «...Михайло Сергійович [Грушевський] доручив мені скласти до друку покажчик усіх видань колишнього Наукового Товариства в Києві (це завдання було задане саме Г. Берло, скоріш за все через те, що сама вона була членом цього товариства з 1908 р.), нині Історичної Секції при ВУАН. Робота велика. Треба виписати з усіх книжок усі статті на картки, розподілити статті по відділах і написати систематичний покажчик їх, поділити афabetовий покажчик імен авторів, потім предметовий покажчик, це все вимагає стільки часу, що на написання наукових праць не залишається часу» [12]. Саме з необхідністю виконання цих завдань Ганна Берло пов'язувала той факт, що за 1929 р. нею була подана до друку лише одна наукова стаття (йдеться про невелику розвідку дослідниці «Мої знайомства з деякими українськими діячами, надруковану у часописі «Україна» [13]). У контексті розглядуваної тематики наведена вище проблема є прикладом «несвободи» у роботі науковців, зокрема, серед жінок. Чи є це свідченням того, що жінки не надто цінувалися в професійних колах як науковці? Або ж про те, що, навпаки, занадто цінувалися в якості кваліфікованих спеціалістів в дещо інших галузях?

Не була певною мірою задоволеною умовами для плідної роботи Н. Д. Полонська-Василенко. Широкому знайомству з місцевим товариством істориків передувало досить песимістичний настрій, що лунав у її листах: «Мне нужно известное отношение к себе завоевывать в Киеве, а не на «перифериях» – на что мне Одесса, когда в Киеве – умри, не дай Бог Д.Ив. [Д.І. Багалій – авт.], продли Бог ему века – и меня вышвырнут из Академии...» [14]. Так, незважаючи на неабиякий професіоналізм, дослідниця досить чітко розуміла всю хиткість свого становища в Академії наук, і з досить холодним розрахунком розмірковувала щодо цього.

Обробка архівних матеріалів по-справжньому захоплювала Н. Д. Полонську-Василенко. Паралельно вона й відчувала певну провину перед батьками – особливо перед мамою, яка дуже хворіла. Адже Наталя Дмитрівна те й робила, що постійно переїздила з одного архіву до іншого. З творчим оптимізмом вона повідомляла: «Я никогда не подозревала, что тут такой ценный материал – и никем не тронутый! Книгу можно уже писать – и будет не чета Атласу [видання Н. Д. Полонської 1913-1915 рр. – авт.]. А прибавить Московский, Херсонский и Одесский архивы!... Мне часто не верится, что в моем распоряжении такие ценные данные...» [15]. Згадка дослідницею даних архівів свідчила вже про тогочасну обізнаність щодо потенційної джерельної бази власної роботи, що підтверджувало серйозність наукових задумів Н. Д. Полонської-Василенко.

Така заповзятість та оптимізм, яким пронизані листи науковця свідчать про те, що їй не лише вдалося здобути цінний матеріал для майбутньої магістерської роботи, а й що ця робота їй справді подобалася та повсякчас відволікала її від власного загального хворобливого стану. До того ж, вона працювала ледь не до останніх днів життя – чи це не є доказом справді великого її значення у науковому середовищі?

Проаналізувавши певний доробок з епістолярної спадщини провідних українських жінок-науковців, можна дійти певних висновків. Так, безперечно, репрезентантки зіграли неабияку роль в становленні української наукової думки. Зокрема, про це свідчить зацікавленість працями розглядуваних особистостей широкого кола читачів. Чоловікам довелося визнати високий професійний потенціал своїх колег-

жінок, навіть якщо нерідко вони цьому й противилися. Нерідко вони свідомо присвячували продовженню справ своїх славнозвісних батьків значно більше часу, ніж власним науковим доробкам. Але це в жодному разі не зменшує їх значущості для становлення української наукової думки. До сьогодні провідні науковці використовують їхні наукові доробки у своїх дослідженнях. Аналізуючи листи, можна виявити цікаві тенденції щодо приватного життя жінок-істориків. Так, найчастіше зустрічається модель нехтування родинним життям заради самореалізації в науковій площині. Інші ж представниці наукових кіл не готові були миритися з традиційними уявленнями чоловіків щодо шлюбних відносин – загалом, вони їм просто не відповідали, та й цілі переслідували геть інші. Вони намагалися максимально реалізувати себе в якості серйозного професійного науковця, і аж ніяк в якості зразкової дружини й матері. Хоча декому з них чудово вдавалося поєднувати одне з одним.

Серед подальших напрямків зазначеної проблематики є детальний з погляду теорії гендеру аналіз особливостей матеріалів листування жінок-науковців; вплив обраної професії на самопрезентацію жінок-істориків в приватному житті; аналіз феномену професійних деформацій на прикладі жінки-науковця.

РЕЗЮМЕ

Для получения достоверных и «живых» сведений по определенному историческому периоду, очень важным является изучение влияния на период человеческого фактора. Исходя из этого можно сделать вывод о необходимости изучения именно истории повседневности как способа наиболее достоверного воспроизведения событий определенной эпохи. Период активной деятельности карательно-репрессивного аппарата на территории бывшего СССР в этом вопросе является особенным. Советская власть буквально «подавляла» новые идеи, радикальные решения и «свежие» концепции, даже из уст (или из-под пера) самых ученых не только в СССР, но и во всем мире. Именно учитывая такие особенности эпохи источники личного происхождения является едва ли не наиболее достоверными и информативными, в частности, потому, что только в письмах к близким по духу и идеями товарищей (особенно в научных кругах) можно встретить действительно откровенное изложение мыслей, почувствовать определенную свободу, которую надеялись сохранить ученые в переписке. Взгляд на проблему именно со стороны анализа женской переписки позволяет более подробно заглянуть в сущность влиятельных факторов, которые играли не последнюю роль в формировании быта ученых. Важным моментом также является рассмотрение научной работы именно женщин-ученых, которые успевали совмещать научную деятельность с ведением хозяйства. Развитие украинской исторической науки 1920-х гг. характеризовался процессом феминизации академического сообщества. Ведь речь идет о специфической социокультурной ситуации, обозначенной влиянием эмансипационного движения XIX–начала XX в., Подъемом «женского вопроса» до уровня государственной политики.

В исследовании рассмотрены материалы переписки украинских женщин-историков К. Грушевской, А. Багалий-Татариновой, Н. Полонской-Василенко, на основе которых сделаны выводы относительно места и роли женщины в украинском научном пространстве в 1920–1930-х гг. Использование эпистолярного наследия в качестве источника дает возможность рассматривать роль женщины в исторической науке не только со стороны фактов, но и со стороны эмоций и переживаний самих репрезентанток. Представлены как бытовые, так и рабочие (то есть, научные) аспекты повседневности. В частности, более подробно представлена информация о жилищных условиях и материальном достатке ученых, условий для их научной работы.

Ключевые слова: ученый, историческая наука, женщина, репрессии, письма.

SUMMARY

In order to get the most authentic information about a particular historical period, it is important to study the influence of human factors. From that we can conclude the necessity to study the history of everyday life as a way which can reproduce the most significant events of the certain age. The period of dynamic actions of punitive and repressive apparatus of the former USSR considered to be special. The Soviets literally «suppressed» new ideas, radical solutions and «fresh» concepts, even from the mouths (or from the pen) of the most prominent scientists not only in the Soviet Union, but also worldwide. In due to the peculiarities of the era personal sources of origin are considered to be the most reliable and informative, especially because only letters to similar in spirit and ideas companions (especially in academic circles) can be found really frank exposition of ideas, feel a certain freedom, which scientists hoped to keep in correspondence. Looking at the problem from the same analysis of female correspondence allows to look in more particularly into the nature of influential factors which played one of the most important roles in the formation of scientists' lives. Consideration of scientific work of women – scientists, who would combine the scientific activities with housekeeping, is also important point. In this case, it is necessary to regard scientific works of women, who could combine learned activity with household duties. The development of Ukrainian history of the 1920s is characterized by the feminization process in the academic community. It is about the specific socio-cultural situation that the emancipatory movement XIX–early XX century influence marked., the rise of «women's issues» to the level of state policy. The paper presents both household and working (scientific) aspects of everyday life. The study analyzed a special origin an array of sources (materials scientists' correspondence). As a result, there have been a number of conclusions about the daily life of women scientists, including scientific work based epistolary heritage of leading Ukrainian scholars as K. Hrushevskya, O. Bagaley-Tatarinova, N. Polonska-Vasilenko. In particular, the more detailed information submitted on housing and financial wealth scientists, the conditions for fruitful work and support of science and educational books, monographs and documents.

Keywords: scientist, woman, repression, letters.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Иванова Л. В. Формирование советской научной интеллигенции 1917–1927 / Л. В. Иванова. – М. : Мысль, 1980. – 391 с.
2. Дядиченко В. А. Развитие исторической науки на Украине (1917–1963 гг.) / В. А. Дядиченко, Ф. Е. Лось, В. Г. Сарбей // Вопросы истории. – 1964. – № 1. – С. 3–26.
3. Оглоблин О. Передмова / Полонська-Василенко Н.Д. Запоріжжя XVIII століття та його спадщина. – Мюнхен: «Дніпрова хвиля», 1965. – Т. 1. – С. 7–10.
4. Винар Л. Матеріали до біографії проф. Наталії Полонської-Василенко // Український історик. – 1983. – № 2–4. – С. 55–73.
5. Енциклопедія українознавства : Словникова частина : в 11 кн. / Наукове товариство ім. Шевченка ; В. Кубійович (гол. ред.). – Репр. відтворення вид-ня 1955–1984 років. – К.: Глобус, 1996. – Т. 1–11.
6. Берто Д. Семейное владение и семья: трансмиссии и социальная мобильность, прослеживаемые на пяти поколениях / Д. Берто, И. Берто-Вьям // Социс. – 1993. – № 1–2. – С. 132–140.
7. Матяш І. Б. Катерина Грушевська: Життя і діяльність / І. Б. Матяш. – К. : Україна, 2004. – 240 с.

8. Андросова-Байда Д. О. Українська історична наука 1920-х рр.: образ жінки-історика: дис. ... канд. іст. наук : Спец. 07.00.06 / Д. А. Андросова-Байда. – К., 2010. – 172 с.
9. Там само. – С. 92
10. Там само.
11. Андросова-Байда Д. О. Кар'єрні стереотипи жінки-науковця (на прикладі української історичної науки) / Д.А. Андросова-Байда // Гендерна освіта в Україні: теоретичні та праксеологічні аспекти реалізації. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції / м. Дніпропетровськ, 24 листопада 2011 р. – Дніпропетровськ, 2012. – С. 88–93.
12. ІР НБУВ, ф. X, спр. 1819, арк. 1.
13. Берло Г. Мої знайомства з деякими українськими діячами / Г. Берло // Україна. – 1929. – Кн. 34. – С. 118–123.
14. Андросова-Байда Д. О. Українська історична наука 1920-х рр.: образ жінки-історика. – С. 127.
15. Там само.

Надійшла до редакції 12.11.2014 р.

ББК Т3(4УКР)624.5,01

МЕМУАРИ УЧАСНИКІВ РАДЯНСЬКОГО ПАРТИЗАНСЬКО-ПІДПІЛЬНОГО РУХУ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Л. А. Ковальська

АНОТАЦІЯ

Представлено мемуари учасників радянського партизанського та підпільного руху як окреме історичне джерело особового походження. Обґрунтовано специфіку мемуарної літератури як джерела особового походження та носія історичної самосвідомості окремої особи, їх історичного та біографічного підґрунтя. Окреслено методіку аналізу мемуарів як історичного джерела особового походження та з'ясування їх історичної інформативності.

Ключові слова: історичне джерело, мемуари, джерела особового походження, партизансько-підпільний рух, Велика Вітчизняна війна.

Характерною особливістю сучасної історичної науки є звернення до питань соціальної історії та духовної сфери життя суспільства на різних етапах розвитку. Цей факт зумовлює підвищення уваги дослідників до джерел особового походження, зокрема мемуарної літератури, носія історичної самосвідомості особи, окремого історичного та біографічного джерела. Мемуарна література в історичній науці є не лише джерелом фактичної інформації, а й важливим чинником культурно-історичного процесу, пам'ятки суспільно-політичної думки епохи її створення. Процес вивчення вітчизняної мемуаристики зумовили події державного життя, деідеологізація історичної науки, зростання суспільного інтересу до комплексу джерел особового походження та практичні потреби історичної науки. Забезпечення теоретичних засад досліджень, що базуються на основі мемуарів, вироблення методіки роботи з цією специфічною групою літератури пов'язане з вивченням мемуарів як історичного та біографічного